

tasfiyesiydi. Buna göre ilgili gelir kaynaklarından sahibine yetecek kadar kısım ayrıldıktan sonra kalanı hazineye bağlanacaktı. Kendi haslarından 20.000 kuruşu hazineye bağlayan Tarhuncu'nun bu uygulamasının genel kabul görmeyeceği açıktı. Diğer bir tedbiri ise imparatorlukta bütün değirmen sahiplerinden "resm-i tahâvîn" adı altında senelik 1'er riyal kuruş vergi toplamaktı. Bu yeni bir vergi olmaktan ziyade XVI. yüzyıldan beri alınan bir verginin iki üç kat artırılmasını hedefliyordu. Fakat uygulamanın hemen başında büyük bir muhalefetle karşılaşıldı ve bundan vazgeçildi. Bu esnada 1652 Eylülü ortalarında Çanakkale'deki Venedik ablukası dağıtılmış, İstanbul'a pirinç gibi temel gıda maddelerinin sevkiyatı temin edilmiş ve Tarhuncu'nun vezîriâzamlığı sırasında ciddi bir rekabet içine gireceği Derviş Mehmed Paşa kaptan-ı deryâlığı getirilmişti. Kaynaklarda, kaptanın tersane ve donanma harcamalarına nakit para talebi karşısında vezîriâzamanın harcamaları için gerekli paranın bir kısmının hava- le, bir kısmının nakit şeklinde ödenmesini istemesinin padişah huzurunda vezirlerin birbirlerini azarlamaya varacak ölçüde tartışmalara yol açtığı kaydedilir. Tarhuncu'nun vezîriâzamlığı esnasındaki ikinci önemli meşveret, tersane ve donanma harcamaları dolayısıyla vezîriâzama kaptan arasındaki ihtilâf yüzünden düzenlenmiş olmalıdır. Tersane bahçesinde yapılan bu toplantıda hazine giderlerinin gelirlerine nisbetle fazla olmasının sebepleri üzerinde durulmuş ve padişah vezîriâzama, halledilmesi konusunda söz verdiği tersane ve donanma harcamalarının karşılanmasında âciz kaldığından tenkit etmiştir. Danışma üyelerinin müşterek reyleriyle hazine hesaplarının geçmişe dönük olarak kontrol edilip açıkların sebeplerinin belirlenmesine ve telâfi yollarının araştırılmasına karar verildi. Hemen ertesi gün Defterdar Zurnazen Mustafa Paşa'ya hitaben yollanan hatta tecrübeli divan üyeleri ve maliye kâtipleriyle birlikte ilgili konularda istişarelerin yapılması ve raporlar hazırlanması emredildi. Defterdar paşanın sarayında yapılan, Kâtib Çelebi'nin de bir maliye kâtibî sıfatıyla katıldığı toplantıda kâtiplerden bütçe açıklarının sebepleri ve bilhassa tedahül meselesinin çözümü, yani müstakbel gelirlerin harcanması dolayısıyla bugünkü harcamaların nasıl karşılanabileceği meselesi soruldu. Yapılan çalışmalar sonucunda maliye kâtipleri maliye kalemlerinden hazırladıkları raporu defterdara sundu, defterdar da çıkan neticeyi

Tarhuncu'ya verdi; nihayet Tarhuncu raporları yeniden ele alarak bir lâyiha şeklinde padişaha takdim etti.

Mehmed Halife'nin verdiği bilgiye göre vezîriâzamanın muhalifleri lâyihanın parmak hesabından ibaret olduğu konusunda padişahı (daha doğrusu Vâlide Turhan Sultan'ı) ikna etmiş ve on gün geçmeden 21 Rebûlâhir 1063'te (21 Mart 1653) Tarhuncu Ahmed Paşa vezîriâzamlıktan azledilip aynı anda boğularak idam edilmiştir. Cesedi adamları tarafından saraydan alınıp Üsküdar'da Miskinler mevkiine defnedildi. Tarhuncu'nun azli ve katledilmesi kararının dönemin olaylarını kaydedenler arasında Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi ile Evliya Çelebi dışında yerinde olduğunu düşünen yok gibidir. Tarihçiler, IV. Mehmed'in yerine kardeşi Süleyman'ı tahta çıkarma planları olduğu bahanesiyle Tarhuncu'nun katledildiğini naklederse de gerçek sebep, vezîriâzamanın taahhüde bulunduğu tersane ve donanmanın âcil harcamalarının karşılanması konusundaki gecikmedir. Bir yanda Venedikliler'le mücadele ve Girit'e mühimmat sevki, diğer yanda İstanbul'un iâşesinde yaşanan sıkıntılar dolayısıyla donanmanın âcilen denize açılmaması Tarhuncu'nun sonunu getirdi. Bu gecikmede nakit tahsisat almadıkça bir türlü hareket etmeyen Kaptan Derviş Mehmed Paşa'nın da payı vardır.

Dokuz ay kadar sadâret mevkiinde kalan Tarhuncu Ahmed Paşa, Osmanlı tarih literatüründe kendi adıyla anılan lâyihası ile tanınır. IV. Mehmed'e sunduğu lâyiha kendisinden sonra Tarhuncu lâyihası veya Tarhuncu bütçesi diye şöhret bulmuştur. Tarhuncu'nun hazinenin genel durumu ve malî tedbirler konusunda padişaha sunduğu birkaç lâyihanın olduğu anlaşılabilir. Bugün bilinen, Mehmed Halife'nin *Târîh-i Gilmânî*'de kaydettiği lâyiha hazinenin 1063 (1653) yılının gelir ve giderlerini içeren bir muhasebe icmalinden ibarettir. Tarhuncu lâyihasının Osmanlı Devleti'nin ilk bütçesi veya ilk modern bütçesi sayıldığına dair kanaat ise Uzunçarşılı ve Danişmend'in de kaydettiği gibi doğru değildir. Lâyihanın Ahmed Refik tarafından ilk defa bu şekilde nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Lâyihadaki muhasebe şekline ve düzenlenmesine bakıldığında hesapların Kanûni Sultan Süleyman döneminden itibaren görülen bütçelerden hiçbir farkı bulunmadığı anlaşılır. Öte yandan 1063 yılının başında (1652'nin sonları) aynı yılın gelir ve giderlerinin tahmini olarak hesaplanması bakımından lâyiha modern bir bütçe örneği gibi görünürse de bu

özellik sadece Tarhuncu bütçesine mahsus değildir; önceki ve sonraki yıllara ait bütçelerde de müstakbel gelir ve gider hesaplamaları vardır, benzerlerine XVI-XVIII. yüzyıllarda rastlanır. Tarhuncu bütçesine göre hazinenin 1063 (1653) yılında gelirleri -2000 akçelik bir hata payı eklendiğinde- 500.712.502 akçe, giderleri 676.106.387 akçe, açığı ise 175.393.885 akçedir. Tarhuncu bütçesinin önemi, onun ilk olmasında değil o sıralarda uzun zamandır bir araya getirilemeyen hazine gelir ve gider hesaplarının çıkarılmasında kendini gösterir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. D 2126, 4116/2, 6791, 9786; nr. E 177/439, 440, 441, 442, 443, 444; nr. 664/57, 59, 60, 62, 63, 64, 68, 69; nr. 3623; nr. 6988; nr. 7002/2-4, 22, 27, 53; nr. 7008/1, 2, 3, 4; nr. 7170; nr. 9606; BA, MAD, nr. 15675, s. 1-8; BA, D.BŞM, nr. 147/59, 62, 71, 91; 7535/66, 73; Feridun Bey, *Münşeât*, II, 159-170; Kâtib Çelebi, *Fezleke* (haz. Zeynep Aycibin, doktora tezi, 2007), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1087-1097; a.mlf., *Tuhfetü'l-kibâr* (nşr. İdris Bostan), İstanbul 2008, s. 150-160; a.mlf., *Düstürü'l-amel li-islâhi'l-halel*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 343, vr. 1^b vd.; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ibrâr Zeyli* (haz. Nevzat Kaya), Ankara 2003, s. 51, 110-115, ayrıca bk. hazırlayanın girişi, s. LXXVI; Mehmed Halife, *Târîh-i Gilmânî* (haz. Ertuğrul Oral, doktora tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 41-55; Vecîhi Hasan, *Târîh* (nşr. Buğra Atsız, *Das Osmanische Reich um die Mitte des 17. Jahrhunderts* içinde), München 1977, vr. 54^a-57^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), I, 115-116; III, 208, 276; X, 526; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'nâme* (haz. Fahri Çetin Derin), İstanbul 2008, s. 43-56; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beğân fî Kavânin-i Âli Osmân* (haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 185-191; Naîmâ, *Târîh* (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2009, III, 1284-1475; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 96-98; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, I, 600-601; Hammer, *HEO*, X, 448-455; Ahmed Refik [Altınay], *Tesâvir-i Ricâl*, İstanbul 1331, s. 3-32; M. Belin, *Türkiye İktisâdi Tarihi Hakkında Tezâkür* (trc. M. Ziyâ), İstanbul 1931, s. 136-156; Danişmend, *Kronoloji*, III, 418; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 260, 261, 264, 265, 266, 267, 268, 287; III/2, s. 404-406.

 EROL ÖZVAR

TÂRIK SÛRESİ

(سورة الطارق)

Kur'an-ı Kerim'in
seksen altıncı sûresi.

Mekke döneminin ilk yarısında nâzil olmuş, adını ilk âyette geçen "târik" (parlak yıldız) kelimesinden almıştır. Diğer bazı sûrelerde olduğu gibi Târik sûresi başlangıç kelimeleriyle de (ve's-Semâi ve't-târik) anılır. Âyet sayısı on yedi olup fâsılası , ا، ب، ، " ا، ب، ، ع، ق، ل harfleridir. İbn Abbas'tan nak-

ledildiğine göre Hz. Peygamber'in, amcası Ebû Tâlib ile oturduğu bir sırada bir yıldız kaymasıyla ortalığı aydınlık kaplamış, Ebû Tâlib endişe ile, "Bu nedir?" diye sormuş, Resûlullah da, "Allah'ın dikkat çekici işaretlerinden biri olan salıverilmiş bir yıldızdır" cevabını vermiş, Ebû Tâlib'i şaşır-tan bu olay üzerine Târik sûresi nâzil olmuştur (Vâhidî, s. 453; Kurtubî, XX, 3).

Târik sûresinde her mükellefin bir gün Allah'ın huzurunda hesap vereceği inancı pekiştirilmekte, dolayısıyla kişinin yarata-na ve yaratılmışlara karşı görevlerini samimiyet ve hakkaniyetle yerine getirme bilinci canlandırılmaktadır. Sûre göğ-e ve karanlıkları delip ortalığı aydınlatan yıldızla yeminle başlar ve yine yeminle güçlendirilen ifadenin vurguladığı gerçek, "Hiçbir insan yoktur ki üzerinde yapıp ettiklerini tesbit eden bir görevli melek bulunmasın" şeklinde belirtilir (âyet: 1-4). Ardından Allah'ın yoktan yaratmadaki engin kudretine bizzat insanın dünyaya gelişinden, bu oluşuma aracı olan anne ile babanın zâhîrî katkısından söz edilir; buna kâdir olan Allah'ın insanın ikinci yaratılışına da elbette güç yetireceği bildirilir. Bütün sıraların ortaya döküleceği o günde kişinin herhangi bir gücü olmayacağı gibi hiçbir yardımcısının da bulunmayacağı ifade edilir (âyet: 5-10). Sûrenin bundan sonraki yedi âyetinde, çeşitli meteorolojik olaylara sahne olan gök ile bağrından bitkiler çıkararak yere yemin edilerek Kur'an'ın ciddiyetten uzak bir söz değil doğruyu yanlıştan ayıran ilâhî bir beyan olduğu, dolayısıyla haber ver-

diği hususların mutlaka gerçekleşeceği vurgulanır. İnkârcıların gerçeklere ve onları benimseyenlere karşı tuzak kurdukları, Allah'ın da bu fiillerine karşılık vereceği bildirildikten sonra Resûlullah'a hitap edilerek kâfirleri kendi hallerine bırakması ve eninde sonunda mağlûp olacakları muhakkak olan o inkârcılara biraz daha zaman tanınması istenir.

Sûre Mekke müşriklerinin müslümanlara eziyet etmeye başladıkları, bazı müslümanların ülkelerini terketmeye mecbur kaldıkları bir dönemde nâzil olmuştur. Aslında o gün -belki de her dönemde- İslâm karşıtları evreni yaratan ve yöneten yüce varlığın tek Tanrı olduğunu kabul ediyor, fakat âhirette O'nun huzurunda hesap vereceklerine inanmıyorlardı. Târik sûresi kısa ve etkili cümlelerle hesap gününü vurgulamakta, her insanın ölümüyle kendisi için başlayacak olan bu ikinci hayatın hiç de uzakta olmadığı belirtilmektedir. Sûrenin son âyetinden çıkarılabilecek bu mânânın yanında Mekke müşriklerinin yakın bir gelecekte yenilgiye uğrayacakları yolunda bir yorum yapılması da mümkün görünmektedir. Nitekim sûrenin gelişinden yaklaşık on beş yıl sonra Mekke şehri İslâm ordusu tarafından fethedilmiş ve müşrik varlığına son verilmiştir.

Târik sûresinin muhteva bakımından, benzeri diğer peygamberlerin vahiylerinde bulunmayan, Hz. Peygamber'e has mu-fassal sûreler grubu içinde yer aldığı bilinmektedir (İbrâhim Ali, s. 224-227). Resûlullah, nübüvvetin 10. yılında halkını İslâm'a davet etmek için gittiği Tâif'teki tebliğ faaliyetleri sırasında Târik sûresini okumuş, Medine döneminde mahalle-sindeki camide cemaatle namaz kıldıran Muâz b. Cebel'in Fâtihâ'dan sonra uzun sûrelerden okuması bazı sahâbîlere ağır gelmiş, bu durum Hz. Peygamber'e bildirilince Muâz'a Târik, Şems, Leyl gibi kısa sûreler okumasını emretmiştir (İbn Kesîr, VII, 264; Şevkânî, V, 406). "Allah Teâlâ Târik sûresini okuyan kimseye gökteki her yıldız karşılık on sevap verir" meâlindeki hadis (Zemahşerî, VI, 355; Beyzâvî, IV, 406) mevzû olduğu belirtilmiştir (Zemahşerî, I, 684-685 [nâşirlerin notu]; Muhammed et-Trablusî, II, 726).

Yarım sayfadan ibaret olan Târik sûresi insanın yaratılışına, ayrıca meteorolojik değişikliklerle yer arasındaki ilişkiler neticesinde yeryüzünün canlı hayatına elverişli hale gelmesine dair âyetlerinin ayrıntılı biçimde yorumlanmasıyla Elmalılı Muhammed Hamdi'nin tefsirinde otuz beş

sayfalık bir yer tutmuştur (VII, 5698-5733). Michel Cuypers'in Kur'an-ı Kerim'in 85. sûresinden itibaren altı sûrenin edebî özellikleri üzerinde yaptığı bir çalışmada Târik sûresi geniş yer işgal etmiştir (bk. bibl.). İbn Hâleveyh, *İ'râbü şelâşine sûre* adlı eserine Târik sûresiyle başladığından eseri kaynaklarda *eş-Târikıyyât, eş-Târikıyye* diye de anılır (*DİA*, XX, 15).

BİBLİYOGRAFYA :

Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl* (nşr. İsmâ b. Abdülmuhsin el-Humeydân), Beyrut 1411/1991, s. 453; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevûd v.dğr.), Riyad 1418/1998, I, 684-685 [nâşirlerin notu]; VI, 355; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1408/1988, XX, 3; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, Beyrut 1410/1990, IV, 406; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-âzîm*, Beyrut 1385/1966, VII, 264; Muhammed et-Trablusî, *el-Keşşü'l-ilâhî 'an şedîdî'z-za'f ve'l-mevzû' ve'l-vâhî* (nşr. M. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Mekke 1408/1987, II, 726; Şevkânî, *Fethü'l-kâdir*, Kahire 1351, V, 406; Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 5698-5733; Hüseyin Tural, "İbn Hâleveyh", *DİA*, XX, 15; İbrâhim Ali es-Seyyid Ali İsmâ, *Fezâ'ilü süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1421/2001, s. 224-227; Seyyid Muhammed Hüseyin - Mahbûbe Müezzîn, "Sûre-i et-Târik", *DMT*, IX, 407; M. Cuypers, "Structures rhétoriques des sourates 85 à 90", *AIsl.*, XXXV (2001), s. 40-48.

BEKİR TOPALOĞLU

TÂRIK yahut ENDÜLÜS FETHİ

Abdülhak Hâmid Tarhan'ın
(ö. 1937)

İspanya'nın müslümanlar tarafından
fethine dair tiyatro eseri.

XIX. yüzyılın başından itibaren Avrupa'da İslâmiyet'e karşı gerçek dışı yayınların artışı bir yandan İslâmcılık ideolojisinin gelişmesine imkân sağlarken bir yandan da İslâm medeniyetinin parlak dönemlerini anlatan bir savunma edebiyatının doğmasına yol açar. Bu anlamda Ziyâ Paşa'nın Viardot'dan çevirdiği *Endülüs Tarihi* ile bilhassa Endülüs tarihi ve coğrafyasına ilgi artar. Abdülhak Hâmid beş tiyatro eserinde doğrudan Endülüs'ü konu alır. İspanya'da müslüman-Arap hâkimiyetinin sona erişini anlattığı *Nazife* ile (1876) başlayan bu seri, tarihin en süratli fetih hareketlerinden birini gerçekleştiren Târik b. Ziyâd'ı merkeze alan *Târik* (1879) ve Endülüs fethini ilk defa düşünen Mûsâ b. Nusayr ve oğlu Aziz b. Mûsâ'nın uğradıkları felâketleri işlediği *İbn Mûsâ* ile (1880) devam eder. *Tezer*'de (1880) Endülüs'ün büyük hükümdarı III. Abdurrahman'ın hayatındaki on beş günlük mutluluğu ele alan yazar seriyi Araplar'ın İspanya'dan çekilmelerini anlatan *Abdullahüssagir*'le (1917)

Târik sûresi

